

Egy évforduló fényei

Radványi Géza: Valahol Európában

Gazdagok vagyunk az évfordulóknban. Ha szabadjára engednénk magunkat, akár naponta megemlékezhetnénk valami sorsdöntő eseményről.

Valóságos, emberi értéküket azon mérhetjük le, hogy milyen módon és milyen mértékben mozgatják meg történelmi tudatunkat. Nem a megemlékezők stiláris jártasságáról beszélek, hanem magáról az eseményről. Sokszor valódi sorsfordulók napjai is belső következmények nélkül múlnak el, mert az emlékező társadalom vagy személy éppen fejlődésének más irányú periódusát éli, máskor kisebb jelentőségű dátumok is felbolygatnak, gondolatokat és érzéseket indítanak útnak bennünk, mert háttérrel látják el napi tapasztalatainkat, és előre is vetnek némi váratlan, kőszá fényt.

Ekkora nekifutás után már le merem írni: történelmünk új korszakának első és sok szempontból máig felül nem múlt filmje, a *Valahol Európában* – harmincéves. A kezdet pillanatának emlékműve ez, azt hirdeti renten, Illyés Gyula másfajta műalkotásra írott szavaival élve, hogy

*milyen mélységből indította sorsát
újra ez az ország,
a magasságot nézve rendületlen.*

Nem próbálok ebből az évfordulós alkalmából szabályszerű bírálatot vagy filmtörténeti esszét remekelni. Az előbbihez a kedvem kevés, az utóbbihoz az ismereteim. A mazsolákat egyébként is régen kicsipegeték a kalácsból: a film néhány képsora – főként a vursli-villámjelenetek és különösen képpen Hitler olvadó viaszfigurája – és né-

hány mondata – főként a „Könyörgöm, akasszuk fel!” – közkinccsé és szállóigévé vált, a sztori közismert, a szereplők teljesítményét ezerszer méltatták már. Legfeljebb annyit jegyeznek meg, hogy ezt a filmet légköre, miliője, és főként nyers, erőteljes, és lélektanilag megalapozott játékszíusa avatja a kibontakozó olasz neorealizmus legjobb alkotásainak méltó kortársává, sőt talán egyben-másban még elődjévé is. A mai néző számára különös élvezet, hogy *ráismerhet* a síheder Gábor Miklósrá és a bakfis Bánki Zsuzsára – mai gesztusaikból eltalálhat a régiekhez és viszont, de még nagyobb élvezet, hogy eljuthatunk a magyar film síheder-korához, mely egyszerű, de korántsem könnyen emészthető vadóc-igazságokkal szolgált, olyanokkal, amelyek fölé a tökéletesen magyar környezet és történet csorbitása nélkül fel lehetett írni az „Európa” szót.

Radványi Géza remeklése abból a szempontból egyedülálló mindmáig filmtörténetünkben, hogy műve könyörtelenül és humorisztikusan fejez ki egy fontos történelmi pillanatot. A könyörtelenség nyilvánvaló: a rendező patkány-asszociációkat fecskendez belénk, vándorló, pusztító, éhes gyerekhada valóságos patkányfalka, a lakoságnak a maga szempontjából igaza van, ha irtja őket. A háború embertelen alaphelyzete a gyerekeken mutatható be a legrémitőbbben: ők ugyanis eleve áldozatok, egyrészt mert nem felelősek a háborúért, másrészt mert még normális körülmények között sem feladatuk, hogy gondoskodjanak

magukról. A filmben ezek a kétszeres áldozatok potenciális hőhérokká válnak, átveszik a külvilág morálját, mégpedig magától értetődően, mert alternatívát sehol sem tapasztalnak. Ezen a ponton azonban viselkedésük – a szó legtágabb, korántsem tréfás értelmében – humorisztikussá is válik. Minden olyan kiélezett helyzetbe beszivárog a humor, amelyben az egyének vagy embercsoportok vágyai és tettei szembekerülnek az ésszerűséggel, sőt, humor abban is rejlik,

ha valaki vagy valakik logikusan jutnak el olyan magatartáshoz, mely gyökeresen elmentmond ésszerűségről alkotott köznapi képzeleteinknek. Persze ha a gyerekek patkányokként rohannak meg egy teherautót, majd a vezetőjét, ha tehát a külvilág arra kényszeríti őket, hogy logikájukban, sőt mozgásukban is eme tiszteletreméltó állatokhoz idomuljanak, akkor e humoros tényállást nem rekeszizmaink, inkább borsódzó hátunk regisztrálja. Vagy: feltétlenül

humoros, ha két idegen gyerekcsoport köszönés helyett borzalmasan összeverekszik a kevéske élelem birtokáért, és a nagy tusakodásban tönkre is teszi ezt, és ha az egyik csoport vezetője a „Mit csinálnak ezek?” kérdésre azt válaszolja, hogy „Ismerkednek”, akkor ezzel ironikusan meg is fogalmazza e tényállás komikumát. Rendkívüli helyzetben az ismerkedés nem bemutatkozással kezdődik, és nem játékkal folytatódik, hanem rögtön rátérnek a lényegre: a létért való harcra. A „Könyörgöm, akaszszuk fel!” sem egyszerűen vicces beköpés, tündéri gyereksháj, hanem annak a borzalmas tényállásnak a humorisztikusan paradox megfogalmazása, hogy a gyerekek számára egy öregember megölése épp olyan szórakoztató játék, mint békebeli kollégáik számára az ólomkatonákkal és játéktankokkal végrehajtott képzeletbeli gyilkosságok.

A létezés groteszk könyörtelenségére figyelő éles filmpillantás, éppen filmszerűségével, művészetté varázsolja a publicisztikus indulatokat is. Ez az első általam ismert magyar film, amelynek egyetlen kockáját sem lehetne más művészet közegében elképzelni. Dialógus-rendszere és festőisége is kiváló, de szagattott, merész dramaturgiája

és főként a gyerekfalka mozgatásának monumentalitása és aprólékossága hamisítatlan filmes bravúr. Radványit éppen pontossága és humorérzéke segítette abban, hogy megőrizze filmje stiláris egységét még a történet utolsó harmadában is, amikor a groteszk elemek derűsebb égtájak felé ívelnek, és megszületik a remény jegyében az utopisztikus gyerek-közösség látomása, a jelképes varázsú rege a Marseillaise-ről, és a ma már kissé melodramatikusnak ható gyerekhalál után beköszönt a ma már kissé túl felhőtlennek ható végkifejlet. De az is lehet, hogy ez a végkifejlet avatja igazán hiteles történelmi alkotássá a *Valahol Európában*-t. Amikor az öreg muzsikusz, akit a filmben Simon Tamásnak hívnak, de akit emlékeztünk inkább a felülmúlhatatlan Somlay Artúr nevével ruház fel, megindul a városba, hogy összezongorázza a gyerekcsapatnak a még hiányzó pénzt, és csillogó szemek bámulnak vidáman távolodó alakja után, felmerül bennünk akaratlanul is a gondolat, hogy talán nem a film a ludas abban, hogy ma túl bizakodónak érezzük ezt a befejezést.

Eörsi István

VALAHOL EURÓPÁBAN fekete-fehér, magyar, 1947.

R.: Radványi Géza, I.: Balázs Béla, Radványi G., Fejér Judit, Mária Fél, O.: Hegyi Barnabás, Z.: Buday Dénes, Sz.: Somlay Artúr, Bánki Zsuzsa, Gábor Miklós, Bárdy György, Horváth Laci